УДК 347.191.5

ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМ ПРАВОЧИНУ, ВЧИНЕНОГО ЮРИДИЧНОЮ ОСОБОЮ, ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ЇЇ УЧАСНИКА

У. В. Яримович,
кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права і процесу Львівського національного університету імені Івана Франка

Проаналізовано положення Закону України «Про акціонерні товариства», Цивільного кодексу України, а також роз'яснення Верховного та Вищого господарського судів України про правові наслідки вчинення правочинів з перевищенням повноважень щодо представництва юридичної особи. На підставі проведеного аналізу сформульовано висновок про можливість акціонера (засновника, учасника) звернутись з позовом про визнання недійсним такого правочину з метою захисту його корпоративного права на участь в управлінні юридичною особою. Запропоновано відповідні законодавчі зміни.

Ключові слова: визнання правочину недійсним, перевищення повноважень щодо представництва юридичної особи, значний правочин

Захист цивільних прав і охоронюваних законом інтересів відіграє провідну роль у забезпеченні реалізації особою свого суб'єктивного цивільного права та інтересу. До таких прав, які у разі невизнання або оспорювання підлягають захисту, належать, зокрема, корпоративні права. У ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України закріплено основні способи захисту цивільних прав та інтересів, до яких законодавцем віднесене визнання правочину недійсним. Дослідженню вказаного способу захисту присвячено чимало наукових праць, однак у теорії і практиці досі залишається відкритим питання про те, чи визнання недійсним правочину, вчиненого юридичною особою корпоративного типу, може бути способом захисту корпоративних прав її учасників.

Абзацом 1 ч. 2 ст. 70 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачено: «Якщо ринкова вартість майна або послуг, що є предметом значного правочину, перевищує 25 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності акціонерного товариства, рішення про вчинення такого правочину приймається загальними зборами за поданням наглядової ради» [1]. Водночас Законом не визначені правові наслідки вчинення такого правочину з порушенням встановленого порядку, наприклад, за рішенням виконавчого органу чи наглядової ради, тобто з перевищенням повноважень відповідного органу. Зі змісту ч. 3 ст. 42 Закону можна зробити висновок лише про те, що загальними зборами акціонерів може бути прийняте рішення про звернення з позовом у разі недотримання вимог цього Закону при вчиненні значного правочину, однак змісту позовних вимог Закон не встановлює.

Відповідно до ч. 3 ст. 92 ЦК України орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. Частиною 4 ст. 92 ЦК України встановлені правові наслідки порушення своїх обов'язків щодо представництва юридичної особи членом її органу та іншими особами, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від її імені: такі особи несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі. Ці наслідки настають лише для самої юридичної особи та особи, яка її представляла. Однак наведена норма не дає відповіді на питання про можливість захисту і відновлення порушеного корпоративного права акціонера – права брати участь в управлінні справами товариства (зокрема у прийнятті рішення про вчинення значного правочину). Відповідно до ч. 3 ст. 92 ЦК України «... у відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження». Навпаки, якщо третя особа знала про обмеження повноважень виконавчого органу на вчинення з нею правочину і все ж його вчинила, то таке обмеження повноважень набуває юридичної сили і для третьої особи. На наш погляд, цю норму слід тлумачити так: правочин, вчинений з перевищенням повноважень щодо представництва юридичної особи завідомо для її контрагента, може бути визнаний недійсним. Однак відповідно до ч. 3 ст. 92 ЦК України з таким позовом до третьої особи може звернутись лише сама юридична особа, повноваження щодо представництва якої були перевищені. Право ж засновника (учасника, акціонера) пред'явити позов про визнання правочину недійсним у цій статті не згадується.

В науковій літературі неодноразово відзначалось, що інтерес учасника (засновника) юридичної особи корпоративного типу реалізується як безпосередньо – через здійснення учасником (засновником) належних йому прав шляхом пред'явлення прямого позову, так і опосередковано – в інтересах самого товариства, учасником якого він є, шляхом пред'явлення непрямого позову, якщо саме товариство з певних причин не подає такі позови [2, 269; 3, 77]. Подання непрямих, або так званих похідних, позовів (*derivative*

actions) широко практикується в країнах з англосаксонською системою права [4, 388]. Однак, як справедливо зазначають С. Ф. Демченко та С. М. Грудницька, в Україні «... нинішня судова практика після всіх спорів і різночитань зупинилася на тому, що інтереси акціонерів не тотожні інтересам товариства, а захищати інтереси товариства акціонер має право тільки в тому випадку, якщо він товариством на це уповноважений» [5, 55]. Так, у п. 51 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24 жовтня 2008 р. № 13 наголошено на тому, що законом не передбачено право акціонера (учасника) господарського товариства звертатися до суду за захистом прав чи охоронюваних законом інтересів товариства поза відносинами представництва. На цій підставі господарським судам належить відмовляти акціонерам (учасникам) господарського товариства в задоволенні позову про укладення, зміну, розірвання чи визнання недійсними договорів та інших правочинів, вчинених господарським товариством [6]. Такий висновок зробила і Президія Вищого господарського суду України у п. 2.2.1. Рекомендацій № 04-5/14 від 28 грудня 2007 р. «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин». Зокрема, Вищий господарський суд України вказує: «Законодавством не передбачено право акціонера звертатись до суду за захистом прав акціонерного товариства, крім випадків, коли він уповноважений на це відповідним акціонерним товариством, або якщо таке право надається йому статутом акціонерного товариства» [7]. При цьому Вищий господарський суд України врахував Рішення Конституційного Суду України № 18-рп/2004 від 1 грудня 2004 р. у справі № 1-10/2004 щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес), в якому зазначено: «Акціонер може захищати свої безпосередні права чи охоронювані законом інтереси шляхом звернення до суду у випадку їх порушення, оспорювання чи невизнання самим акціонерним товариством, учасником якого він є, органами чи іншими акціонерами цього товариства» [8].

Таким чином, акціонер не може звертатись з позовом про визнання недійсним правочину, вчиненого з перевищенням повноважень щодо представництва юридичної особи, для захисту прав та інтересів товариства, але може пред'явити такий позов для захисту своїх корпоративних прав, порушених такими діями. Пленум Верховного суду України у п. 51 Постанови «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» вказує на те, що «... спори цієї категорії є підвідомчими (підсудними) господарським судам незалежно від їх суб'єктного складу на підставі пункту 4 частини першої статті 12 Господарського процесуального кодексу України, якщо акціонер (учасник) господарського товариства обґрунтовує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав».

З урахуванням такої особливості захисту корпоративних прав та інтересів, вважаємо, що з позовом про визнання правочину недійсним може звернутись і сам акціонер на підставі порушення шляхом вчинення такого правочину його права брати участь в управлінні справами товариства. Співвідповідачами він повинен зазначати як третю особу (контрагента), так і саме товариство як сторону правочину. Специфіка цього способу захисту полягає в тому, що шляхом визнання правочину недійсним захищається право особи, яка його стороною не є. Однак Цивільний кодекс України такої можливості не виключає. Наприклад, в ч. 2 ст. 222 ЦК України передбачено, що правочин, вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальників, може бути визнаний судом недійсним за позовом заінтересованої особи. Як зазначає Н. С. Глусь, інтерес акціонера реалізується як безпосередньо – через здійснення акціонером належних йому прав, так і опосередковано – через діяльність самої корпорації, учасником якої він є [9, 19]. Тому учасник може звернутись до суду з позовом до товариства і третьої особи про визнання недійсним правочину, який вчинений від імені товариства. Пропонуємо передбачити таку можливість в абз. 2 ч.3 ст. 92 ЦК України.

І все ж цього, на наш погляд, може бути недостатньо для відновлення порушеного права на участь в управлінні справами товариства. Видається, що акціонер повинен звернутись також з позовом до товариства про визнання недійсним рішення наглядової ради, виконавчого чи іншого органу про вчинення значного правочину на тій підставі, що цим рішенням порушене корпоративне право акціонера на управління товариством. Адже дане корпоративне право порушене не самим лише фактом вчинення правочину, а перш за все рішенням виконавчого чи іншого органу товариства про його вчинення поза компетенцією. Недостатнім для захисту цього корпоративного права видається і сам лише позов про визнання недійсним спірного рішення, адже його задоволення не спричинить автоматичної недійсності правочину. Тому реальне відновлення права акціонера і надання йому можливості взяти участь в прийнятті рішення про вчинення такого правочину не настане. В даному випадку, як видається, повинні застосовуватись обидва наведені способи захисту у сукупності. Якщо ж рішення про вчинення значного правочину виконавчим чи іншим органом не приймалось окремим документом, в такому разі для захисту порушеного права акціонера достатньо лише визнання правочину недійсним.

Аналогічно, на наш погляд, може здійснюватись захист права на участь в управлінні учасника іншої юридичної особи корпоративного типу, статутом якої передбачені подібні обмеження повноважень щодо її представництва. Проте необхідно враховувати: якщо статутом до компетенції загальних зборів учасників віднесено затвердження

(а не прийняття рішення про вчинення) певних правочинів, то установчими документами не обмежено право виконавчого чи іншого органу юридичної особи на укладення договору. Тому факт незатвердження правочину після його вчинення не зумовлює його недійсності, на що звертає увагу Пленум ВСУ у п. 40 Постанови № 13 від 24 жовтня 2008 р. «Про практику розгляду судами корпоративних спорів».

Незахищеним залишається право особи на участь в управлінні юридичною особою у разі, якщо за рішенням виконавчого органу вчинено правочин з третьою особою, яка не знала і за всіма обставинами не могла знати про обмеження повноважень представника юридичної особи. З урахуванням положень ч. 3 ст. 92 ЦК України в такому випадку немає підстав для визнання правочину недійсним. А, як зазначено вище, саме лише визнання недійсним рішення виконавчого органу не відновить прав позивача. Однак положення ч. 3 ст. 92 ЦК України, як зазначено у згаданій Постанові Пленуму ВСУ, є гарантією стабільності майнового обороту і загальноприйнятим стандартом у світовій практиці, зокрема відповідно до Першої директиви 68/151/ЄЕС Ради Європейських співтовариств від 9 березня 1968 р. [10]. У зв'язку з цим видається, що відмінний від чинного сьогодні законодавчий підхід до вирішення аналогічних ситуацій був би необґрунтованим.

Висновки. Оскільки перевищення повноважень виконавчого органу юридичної особи може мати наслідком порушення корпоративного права особи на участь в управлінні юридичною особою, вважаємо, що з позовом про визнання недійсним правочину, вчиненого з перевищенням повноважень щодо представництва юридичної особи, може звертатися до юридичної особи і до третьої особи-сторони такого правочину сам учасник (засновник, акціонер), тому пропонуємо абз. 2 ч. 3 ст. 92 ЦК України викласти в такій редакції: «*У відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа або інша заінтересована особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження*».

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 р. № 514-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2008. – № 50-51. – Ст. 384.
2. *Луць В. В.* Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти) : монографія / В. В. Луць ; за заг. ред. В. В. Луця. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 318 с.
3. *Емцева И. А.* Защита корпоративных прав в российском гражданском праве : дисс. ... канд. юрид. наук / И. А. Емцева. – Белгород, 2004. – 194 с.
4. *Pinto Arthur R.* Understanding Corporate Law / Arthur R. Pinto, Douglas M. Branson. – New York : Matthew Bender & Company. Incorporated, 1999. – 449 с.
5. *Демченко С. Ф.* Нове корпоративне законодавство і проблеми його застосування судами / С. Ф. Демченко, С. М. Грудницька // Економіка та право. – 2010. – № 1. – С. 52-56.
6. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua
7. Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин : Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 28 грудня 2007 р. № 04-5/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua
8. Рішення Конституційного Суду України № 18-рп/2004 від 1 грудня 2004 р. у справі № 1-10/2004 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua
9. *Глусь Н. С.* Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н. С. Глусь. – К., 2000. – 23 с.
10. Перша директива 68/151/ЄЕС Ради Європейських співтовариств «Про координацію гарантій (застережних заходів), які вимагаються країнами-членами від компаній в рамках контексту другого абзацу Статті 58 Договору для захисту інтересів членів та інших з перспективою зробити такі гарантії однаковими в усьому Співтоваристві» від 9 березня 1968 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua

Яримович У. В. **Признание недействительной сделки, заключенной юридическим лицом, как способ защиты корпоративных прав его участника**

Проанализированы положения Закона Украины «Об акционерных обществах», Гражданского кодекса Украины, а также разъяснения Верховного и Высшего хозяйственного судов Украины о правовых последствиях заключения сделок с превышением полномочий по представительству юридического лица. На основании проведенного анализа сформулирован вывод о возможности акционера (учредителя, участника) обратиться с иском о признании недействительной такой сделки с целью защиты его корпоративного права на участие в управлении юридическим лицом. Предложены соответствующие законодательные изменения.

Ключевые слова: признание сделки недействительной, превышение полномочий по представительству юридического лица, крупная сделка

Yarymovych Ulyana. **Invalidation of the transaction concluded by legal entity, as a way to protect corporate rights of its shareholder**

Provisions of the Law of Ukraine «On Stock Companies», Civil Code of Ukraine, as well as clarifications of the Supreme Court of Ukraine and the Superior Commercial Court of Ukraine about legal consequences of concluding contracts with the excess of special authority of a legal entity's representative are analyzed in this article. Based on the conducted analysis conclusion is made that shareholder (founder) is endowed to file a lawsuit about acknowledging such a contract to be invalid with the aim to protect his/her corporate right of managing a company. Appropriate legislative amendments are proposed.

Key words: acknowledging a contract to be invalid, the excess of special authority of a legal entity's representative, major transaction